

Yazıçı Seyran Səxavət dilimizin üslub və normalarına KİV-lərdə necə əməl edildiyinə dair maraqlı nümunələrdən ibarət hesabat hazırlayıb. Mətbuat Şurasında ayrıca müzakirə edilmiş hesabatı Şurada baş redaktorumuz Aydın Quliyevin göstərdiyi təşəbbüsə uyğun olaraq olduğu kimi çap edirik.

**Seyran SƏXAVƏT**

Nala-mıxa vurmadan birbaşa mətləbə keçək. Dilin ən qaynar yerindən, kəndlinin televiziya verdiyi kiçik müsahibədən:

- Telefonuma zəng daxil oldu, telefonumu açdım, telefonumda mənim nəzərimə çatdırdılar ki, anam avtomobil qəzasında iştirak edib. Mən qəzada anamın iştirak etdiyi yere tələsdim, orda anama baxış keçirdim, anamın üzərində təcili yardım həyata keçirdəndən sonra o dirçəlməyə doğru getdi...

Bu, Azərbaycan kəndinin dili deyilsə, deməli Azərbaycan dili də deyil. Bəs onda nədi?

Bu, Azərbaycan televiziya məkanının dilidi - evlərimizin ən üzlü qonağı olan televiziyanın.

Qəzaya düşmüş anası haqqında müsahibə verən bu kəndli kişi kameranı görəndə kim olduğunu, harda doğulduğunu, hazırda harda yaşadığını tam unudur, televiziya dilində, sıgallı-tumarlı, ənlilik-kirşanlı, tənəffəs yarımcı cümlələrlə danışmağa başlayır, o da bizim televiziya məkanı kimi mədəni, təmtəraqlı görünmək istəyir.

Kənddən başqa bir müsahibə:

- Dürüdə yerdə maşınının arxa nahiyyəsindən həmlə edərək maşınının arxa nahiyyəsini əzdi, mən də maddi ziyan düşdüm, maşınının orası da maddi ziyan düşdü...

Şərhə...

Uzun sözün qısa: Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən televiziya "qayğısı və diqqəti" sayəsində Azərbaycan dili ilə bir vəziyyətə gəlib çatıb ki, bu dildə ara vermədən iki saat danışsan və heç nə deməyə bilərsən - bu əsl dəhşətdir: danışsan, danışsan və heç nə demirsən - söz yığnağı. İkinci Dünya müharibəsində konslagerlərdə insanlar üzərində aparılan amansız təcrübələri xatırlamalı oludum. Yumşaq desək, televiziya kanalları Azərbaycan dilinin varlığında görünməmiş "cərrahiyyə əməliyyatları" aparmaqla onu zəiflədir, nəticədə dilin "astması" diaqnozu ilə üzəliyə qalır.

Dünyanın hər yerində dilin yaradıcı, cıdalayanı, inkişaf etdirib qoruyanı xalqı - əgər xalq öz dilini, dərinə getsək özünü unudub televiziya dilində danışmağa başlasa, bu başlanğıc deyil, sonudur.

Şifahi xalq ədəbiyyatı ilə azdan-çoxdan qaynayıb-qarışmış biri kimi deyə bilərəm ki, adamları göyün yeddi qatına qaldıran alqışlar olduğu kimi, insanların yeddi qatından keçən qarğışlar da var. Ah-nalənin müşayətilə kitabları oxuduğum, eşitdiyim, insanın bütün varlığıyla silkeləyən, silkeləyəndə dəymişi dura-dura adamın kalını tökən qarğışları sadalamaq fikrim yoxdu. Ancaq onu deməliyəm ki, bu qarğışların içində ən dəhşətli ikicə kəlmədən ibarətdir:

- Dilin qurusun!

Dilimizə kim qarğış eləyib - bizə ancaq etiraz etməkdir:

- Ağzından çıxsın, qoy-nuna düşsün.

Ölkəmizdə müəllimləri, həkimləri, hətta mollaları da attestasiyadan keçirirlər. Bəs televiziya işçilərini niyə söz azadlığı adı altında özbaşına qoymuşuq? Ümumiyyətlə, Dövlət dilimizə - ana dilimizə münasibətdə "ölünü də özbaşına qoymaq olmaz", yoxsa kəfəni yırtıb çıxar və bir də görürük ki, bu ölümlər dünyanın hər yerindən boy verib görünən, nəhəng Palıd ağacının - Azərbaycan dilinin dibinə neft tökürlər ki, qurusun, bilərəkdən ya bilməyərək - fərq etmərə. Bizim kəndlərin birində dalaşan iki nəfərin biri gecə ilə qonşunun bağında ki ağacların dibinə neft töküblər onları qurutmuşdu.

Hər yoldan ötni gətirib ona ekran etibar eləyəndə, o da özü kimi üzdeyən qonaq sifəti ilə (təbii ki, hamıya aid deyil) dövlət edib Azərbaycan dili ilə mazaqlaşacaqdı de. Onlar hardan bilsin ki, Cümlə qurmaq Dövlət qurmaq qədər çətin-dir.

Ölkəmizdə Milli Elmlər Akademiyasının Nesimi adına Dilçilik İnstitutu (Nesimindən ayıbdı axı...) və mənim aləmində bu işlərə birbaşa cavabdeh olan Milli Telera-dio Şurası var. Özü də hər

Cümlə qurmaq dövlət qurmaq qədər çətin-dir...

iki təşkilatın adının əvvəlində Milli... Milli... Bu milli olmadı ki, cənablar. Bəs, siz hara baxırsınız. Sizlərin bu gün hara baxdığını deyiş bilmə-səm də, deyirdim ki, zəh-mət olmasa Dövlət başçısı-na tərəf baxın...

Prezident İlham Əliyev noyabrın 1-də Azərbaycan dilinin qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında fərman imzalayıb. Yeri gəlmişkən deyək ki, belə sənədin imzalanması ilk deyil; yəqin ki, axırıncı da olmayacaq. Dilimizin saflığının ən yüksək səviyyədə dəstəklənməsi sevindirir, ancaq gəlin görək bu sevinci ürək dolusu yaşaya bilirikmi? Cavab xeyli qəlizdir və qəlizləşə-qəlizləşə də gedir. Bizim borcumuz bu gedişatın qarşısını almaqdır. Bu mənada, altmış ilə yaxın Azərbaycan diliylə işləyən bir adam kimi, öz narahatlığımı, istəyimi sizinlə bölüşmək istəyirəm.

Birinci növbədə, Azərbaycan dilinin kövrək ərazisinə diqqət yetirsək vəziyyətin ürəkəçən olmadığını görərik. Əgər siz də mən baxan tərəfdən baxsanız, qarşınızda nəhəng döyüş meydançasını xatırladan bir görüntü açılacaq: mühasirədə qalan və mühasirəyə alanlar.

Gəlin, hər şeyi öz adı ilə deyək: mühasirədə qalan Azərbaycan dilidir. Mühasirəyə alanlar isə aşağıdakılardır:

1. Televiziya.
2. Radiolar.
3. Saytlar.
4. Mətbuat.

Və bu dörlüyün içində saysız-hesabsız verilişlər, məqalələr, tərcümə olunmuş filmlər, təzə çəkilməmiş milli seriallar, reklamlar, idman şərhçiləri, rusdillə azərbaycanlılar, hüquq-mühafizə orqanlarının dili, tibb işçilərinin dili, bəzi yüksək çinli məmurlar, xarici dillərdən gələn sözlər, Türkiyə türkcəsindən gəlmələr, mahnı sözləri, bəzi orta məktəb dərsləkləri, prezident fərmanı ilə çap olunmuş nağıl kitabları və s.

Və yuxarıdakı dörlüyün içində sadaladıqlarımın içində də saymaq istəmədiyim saysız-hesabsız nüanslar...

Sözümün canı odur ki, bu mühasirəni yarmaq çox çətin olacaq.

İndi isə Azərbaycan dilinin ağır vəziyyətdə olduğunu sizləri inandırmaq üçün keçək faktlara. Aldı görək te-

leviziyalarımız nə dedi:

- Soyğunçuluğa imza atmış oğrular.

Belə çıxır ki, oğrular heç kəsə məlum olmayan qanun-qayda ilə soyğunçuluq eləyəndən sonra bu məsələni sənədləşdirir və altına da imza atırlar ki, bəli, oğru bizik. Heç elə də şey olar? Dünyanın heç yerində görünməyən məntiqsizlik zirvəsi.

- Səhər yeməyini həyata keçirmək...

Sözüm yoxdu.

- Yangınsöndürənlər alova müdaxilə etdilər.

Sözüm yoxdu.

- Verilişimiz gözəl baş tutdu.

Ümumiyyətlə, "baş tutdu" sözündən bərdəlik imtina etmək lazımdır, çünki bu söz birləşməsi mini təxribatdır, dilimiz bunsuz da yaşaya bilər.

- Güllələrə məruz qalırıx.

Bunu da televiziya dilində danışmaq istəyən xalq deyir.

- Messi rəqiblə toqquşub yerə yıxıldı.

Mən bu yaşa gəlmişəm, kiminsə göyə yıxılmağını eşitməmişəm.

- Havanın hərəreti (istiliyi) müsbət (isti) otuz iki dərəcə isti təşkil edəcək.

- Külək topun hərəkətlənməsinə səbəb olur.

- Tualet təmizləməkdə güclü mütəxəssis (təmizləyici toz nəzərdə tutulur)

- Jüri finalının biletləri satılacaq.

Jüri finalı nə demədi, axı?..

- Sahibsiz it məktəbdən gələn uşağı dişlədi.

İt dişləmir, tutur.

- Həyatında işləyən altmış yaşlı qadını ilan sancdı. İlan ağcaqanad deyil ki, sancsın - ilan vurur.

- Camaatı təhlüyə etdilər.

Köçürdülər.

- Əmək tutumu işlər.

- Görüşün referesi serbiyalı hakim.

Refere - hakim, ikisi də bir sözdü.

- Marallar çox tez hamilə olur.

Hamilə qadınlar olur, heyvanlar boğaz olur.

- Axtarışı həyata keçirirlər.

Televiziya məkanında "həyata keçirmək" sözünün bəxti açılmaq bilmir ki, bilmir.

- Çoxlu izdiham gördük.

İzdiham elə çoxluq demədi (adam çoxluğu), əgər belədirsə "çoxlu izdiham" nə

deməkdi, hansı dildədi.

- Qapımızdan gətirdiyimiz toyuğu, hinduşqanı ucuz qiymətə xalqa təqdim edirik.

Bu nə təqdimat mərasimidir axı? Yuxarıdakı sözləri kənddən yarmarkaya gəlmiş adam deyir.

- Balıq dadmayan balıq yağı.

- Üstdad kolbasaları...

Üst, orta və alt dad olmur - dad olur, ya da olmur.

- Yaxşı, bərpa olub qurtardı.

Bir kinofilmdən - demək istəyir ki, özünə gəldin?

- Topu (futbol) başla tora yerləşdirdi.

- Hərərət (istilik) doqquz dərəcə şaxta olacaq.

- Evakuator maşını cərimə meydançasına daşdı.

Daşdı yox, apardı. Daşmaq başqa şeydi.

- Hava şəraiti yağmursuz keçəcək.

Hava yağmursuz olacaq.

- Ukraynada əkiz öküzlər dünyaya gəldi.

İnəklər öküz doğa bil-məz axı, buzov doğar.

- Duş qəbul eləyin.

Düşün, yaxud suyun altına girin. Duş yüksək çinli dövlət məmuru deyil ki, onu qəbul edək.

- Ən çox qanunpozuntusunu pozan televiziya...

Nə deməkdi. Adamın yadına "Tarix Nadir" kitabı düşür.

- Hərərət mənfə on dörd dərəcə şaxta olacaq.

- Göbəlek toplanmalıyam...

Göbələyi yığarlar, adamları bir yerə toplayarlar.

- Eynəyi geyin.

Paltar geyinirlər, eynəyi isə taxırlar.

- Lui Vanqal jurnalistlərin üzr istəmələrini istəmişdi.

"İstəmək" sözünə elə yazığım gəldi ki...

- 183 ölkənin xarici vətəndaşları.

Nə deməkdi?

- Bize nahar ver.

"Yemək ver" sözünü qoyub heç vaxt "bizə nahar ver" demirlər.

- Eskalator çalışır.

Çalışmır, işləyir - çalışmaq adama aiddi.

- Bize öz əlində silah tutmağı bacaran...

"Əli silah tutan" demək istəyir.

- İndi həmin qolu izləyəcəyik.

İzləmək uzun prosesdi, indiki halda "görecəyik" olmalıdır.

- Hər bütün bir idman

növünü göstərsiniz.

Bir idmançının televiziya çıxışından.

- Hər sezonda 100-150 nəfər uşaqlar.

- Diz ayaqda ən incə, ən zərif yerdir.

- Vitali Kryuçkaya şillə endirdi.

- Top qapıya daxil oldu. Qool...

- Rəqib oyunçunun komanda yoldaşına ötürdüyü topu qarşılaya bilmədi.

Adamı qarşılayarlar, topu alarlar.

- Messi topu ələ keçirdi.

Bu, voleybol deyil, futboldur. Ona görə də Messi topu ələ keçirmədi, aldı. Hörmətli futbol şərhçisi, sən: "Messi topu ayağına keçirdi" də deyə bilərsən.

- Komandaların görüşməsi baş verdi.

- Rəqib qapısına vurulan toplarda Ronaldo böyük pay sahibidi.

Pay başqa şeydi.

- Qapıcı topu tutmaq üçün uzandı.

Nə təhər məsləhətdi.

- Yaşadığı haqda arayış gətirmədi.

Söhbət harda qeydiyyatda olmaqdan getmir; sadəcə arayış gətirərsən ki, al bax, mən yaşayıram, sağam.

- Köhnə təyyarələr təqaüdə göndərməlidir.

- Digər informasiyalar nəqliyyat nazirliyinin qabağına nəzər yetirdik.

- Hücümçü topu ram etdi.

- Lakin bəzi bölgələrdə havanın yağmurlu keçəcəyi burda da gözlənilir.

- Vəhşi öküzü ram etmək kimə qismət olacaq.

Topu da ram eləyirik, vəhşi öküzü də. Doğrudanmı vəhşi öküzə futbol topu arasında heç bir fərq yoxdu.

- Bu məsələ bu gün həll olmasa qalacaq balalara. Bu torpaq bizim olub mənə-siz savaslardan qabaq.

Vətənpərvərlik haqqında dinlədiyim mahnının sözlərinə fikir verin:

- İcazə versəydiniz özümü sizin gücə etibar etmək istəyirəm.

Səkkiz sözün əvəzinə dörd söz: sizə arxayın olmaq istəyirəm.

- Bu inəklər Hindistanda onların allahlarından biri hesab olunur.

- Vəhşi öküz zənciri açıb getdi.

Vəhşi öküz zənciri qıra bilər, aç bilməz, çünki açmaq üçün əl lazımdı-öküzlərin əli olur.

(Ardı 15-ci səh.)

(Əvvəli 14-cü səh.)

- Üç xal məsafəsini saxlaya bilmir.

Azərbaycanca deyil.

- Şaşkova (voleybol) topu oyuna daxil edir.

- Voleybol salonunda azərkeşlər özələrinə yer tapmırlar, atılıb düşürlər.

Nə deməkdi?

- Bize zəng edən zəng müəlliflərinin, zəng sahiblərinin adlarını çəkməyin məqamı yetmişdi.

Kasıblığın, dayazlığın, mənasızlığın dərəcəsinə fikir verdinizmi?

- Məşqçi dəyişikliyi baş verib.

- Tərəfimizdən cinayət işi açılmışdır.

Cinayət işi açılmışdır.

- Öküzü tutmağın yolunu düzgün təmin etməmişdilər.

- Qaraçuxur gölü çərçivələrini aşıb.

- Soyuqla mübarizə aparmaq üçün...

Soyuqla mübarizə aparmaq nə deməkdi? Mübarizə aparmaq çox böyük anlamı, axı...

- Sağlam və güclü saçlar...

- İsti geyim əşyaları.

- Minlərlə baş mal-qara tələf olub.

- Aralı qulaqlar.

Nə deyək?

- Xocalı soyqırımını məsələsinə gündəmə gətirmək məsələsi.

- Bir-birimizi səfər etmək.

- Ağappaq qar örtüyü ilə örtülüb.

- Xəzərin Mahaçqaladan keçən hissəsi donub.

Xəzər çay deyil ki, Mahaçqaladan keçsin.

- Komandaların səviyyəsi yüksək səviyyədədir.

Komandaların səviyyəsi yüksəkdir.

- Komandanın qələbəsinə rəsmiləşdirdi.

Bütün qələbələr rəsmidir də, qeyri-rəsmi qələbə olmur ki...

- Məsələyə münasibət bildirən Abdulla Gül bildirib ki...

- Dəniz suları buz içindədi.

Xeyir, buz dəniz suyunun içindədi.

- Onun keçid yolunu keçən ikinci bir adam yoxdu.

- İlin sonunda nəzərdə tutulması gözlənilir.

- Komandanın ən iri qələbəsi.

- Bataqlıqlar qərribə səslərlə doludur (Watson)

- Mən bir çox uğurlara imza atmışam.

- Ətləri (əti) basdırma eləmisiniz? Apteki fəaliyyətə salacaqlar. Şəxsi münasibətlər zəminində. Elə bir mahnılar. İşıqların yanması həllini tapacaq. Liftin işləməsini həyata keçirəcəyik. Adamlarda məlumatlılıq yoxdu. Precedent olmayan çap hadisəsi baş vermişdi. Kəpəyə qarşı çempion... və ilaxır və sair.

Bu cür misallların sayını nə qədər desən uzatmaq olar, nəticədə çox uzunun bir yol alınar - lap elə burdan Şuşaya qədər...

Bütün bunlar hələ mənim 2011-ci ildə televiziya-

dan bir ay, ay yarım müddətində ara-sıra götürdüyüm qeydlərdir. Özünüz hesabınızı götürün də... Orasını da deyim ki, dilimizi güvə kimi yeyən bu cür faktların, hansı ayın neçəsində, hansı televiziyanın hansı verilişində, saat neçədə və kim tərəfindən efirə getməsi də məlumdur. Dilimizin xətrinə zərurət yarsa onu da açıqlaya bilərik. Həmin il fevral ayının 20-də Az.TV-də göstərilən "Şerlok Xolms" filmindən bir cümlənin tərcüməsinə fikir verin: Görəsən bu şəraitdə sualtı qayıq tikmək olarmı?

Yaxud fevralın 21-də "İdman" kanalında Saraqoza - Real Betis futbol komandalarının görüşündə şərhçi deyir: Bu hücum öz inkişafını tapa bilmədi. Cümlədə altı söz işlənib, halbuki ordaki fikri iki sözle də ifadə etmək olar: hücum alınmadı. Demək istəyirəm ki, cümləni yerli-yersiz sözlərlə həddindən artıq ağırlaşdırmaq, yükləmək olmaz. Elektrik naqillərini həddindən artıq yükləyəndə qısa qapanma yaranır. Cümlə də dilin naqilidi, onu da həddindən artıq yükləyəndə qısaqapanma yaranır - Dilin qısa qapanması. Və bütün fəsadlar da bundan sonra boy verir - necə deyirlər, süni mayalanma yolu ilə eybəcər, şübhəli, müstər və xəstə cümlələrin döl kompaniyası dilimizin ərazisində hökmranlıq eləyir. Mənim fikrimcə, cümlələrin belə dağıdıcı döl kompaniyasının Baş Qəra-

rgahı Azərbaycan televiziya məkanıdır. Ən azı ona görə ki, yuxarıda sadaladığımız saysız-hesabsız faktların hamısı yalnız televiziya məkanından götürülüb və radiolardan, saytlardan, yazılı mətbuatdan götürdüyümüz faktları bu yazıya əlavə etməmişik.

Bu cür vəziyyətdə dil doğub-törəməz olur. Doğub-törəməz Dil isə sonsuz qadınlar kimidir, nəsli yavaş-yavaş itir. İnsanın nəsli itdiyi kimi, belə demək mümkündürsə, Dilin də nəsli itir. Çünki Dil insan deməkdir. Çünki İnsan Dil deməkdir. Dildəki bütün xüsusiyyətlər insanda, insandakı bütün xüsusiyyətlər dildədir.

Dili qorumağın ən real yolu onu korlamamaqdır. Yəni korlamasaq Dilin özünü qorumaq istəndi - cəhdi daha da güclənər və gəlib bu vəziyyətə düşməz.

Azərbaycan dilini çox zəif bilən, ingilis dilində bəlbül kimi cəh-cəh vuran adam ən yaxşı halda yarı-ingilis və dördüdə bir azərbaycanlıdır. Bu, həm də demografik məsələdir. Çünki sən mənə azərbaycanlı olmasan da, sənəddə bizlərdən biri kimi sayılırsan. Ona görə də hələ 1988-ci ildə Az. TV-dəki "Üzbəüz" verilişində demişdim ki, "öz dilini bilməyən Azərbaycanlı mən emigrant hesab edirəm". Belə "emigrant" çoxluğuna qətiyyən yol vermək olmaz, yoxsa doğma dilimiz kəkə-ləyər, pəltək olar. Xəstə dil-

də sağlam düşüncə olmur. Sağlam düşüncəli şəxs təpədən-dırnağa silahlanmış adam kimidir - aralıdan görüntüsü bəs eləyir...

İmkan daxilində Azərbaycan dilinin - Dövlət dilimizin ərazisində baş verənlərlə tanış olduq. Vəziyyətin son dərəcə ciddi olduğunu bir daha anladım. Mənə elə gəlirdi ki, doğma dilimizin heç zaman bu günkü kimi təcili yardıma ehtiyacı olmayıb - rus imperiyasının tərkibində olanda da. Əgər təcili tədbirlər görüb konkret addımlar atılmasa, Ana Dilimiz komaya düşə bilər. Məşhur bir deyim var: Öz ordusunu yedirtməyən xalq, başqasının ordusunu yedirdər. Bu məntiqdən çıxış edərək: Öz dilini qorumayan xalq, başqasının dilində danışmalı olacaq.

Uzun illərdi ki, sözləri tumarlaya-tumarlaya təmtəraqla danışırıq, nəticədə dilimizin şirinliyi - şirəsi çəkilir və ilanı yuvasından çıxartmağa qadیر olan möhtəşəm Azərbaycan dili əncir qurucusuna oxşayır. Mənim ələməmdə televiziya Azərbaycan dili adı ilə dinləyicilərin sınıran cümlələr, cümlələrin içindəki sözlər çox əzilib-büzülür. Deyəsən, o cümlələrin, o sözlərin böyük əksəriyyətini gecələr Tibilisi prospektində adam şəklində görənələr olub...

Dilin namusu elin namusudur - O toxunulmazdır! Bu, deputat toxunulmazlığına bənzəməz - Dilin namusuna toxunmaq, Tor-

pağın namusuna toxunmaq kimi qəbul olunmalıdır!

Əks halda Ulu öndər Heydər Əliyevdən yadigar qalan konstitusiyadakı məlum və məşhur maddəni dəyişib belə yazmalı olacağıq:

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan televiziya məkanı dilidir.

Azərbaycan dilinin korlanmasında əsas səbəbkərin Azərbaycan Televiziya Məkanı olduğunu nəzərə alaraq təklif edirəm:

1. Dilçilərdən və söz adamlarından yaradılmış qrup, televiziya gedən verilişlərin dili barədə növbətçilik etsinlər.

2. Dillə bağlı nöqsanları televiziya rəhbərinin nəzərinə çatdırsınlar.

3. Dillə bağlı nöqsanlar təkrar olduqda televiziya rəmzi məbləğlə cərimə olunsun. (100 manat)

4. Dillə bağlı nöqsanlar yenə təkrar olduqda həmin televiziya 100 min manat (yüz min manat) cərimə olunsun.

5. Bu da kömək etməsə həmin televiziyanın lisenziya məsələsinə yenidən baxılsın və lazım gələrsə fəaliyyəti dayandırılınsın.

Yoxsa Azərbaycan dili öz fəaliyyətini dayandıracaq.

Seçim özümüzündü.

P.S. Bu təklifi radiolara, saytlara və yazılı mətbuata da tətbiq etmək olar.